

ЎЗБЕКИСТОНДА ИМПОРТ ТАРКИБИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ ЙЎНАЛИШЛАРИ

С.Соатов

ДБҚ божхона институти катта ўқитувчиси

М.Нурматов

Божхона институти 4-курс курсанти

- **Аннотация.** Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси импорти таркибини оптималлаштириш бўйича айрим йўналишлар тадқиқ этилган ва уларнинг ҳар бири амалий мисоллар билан ёритилган.

Калит сўзлар: ташқи савдо айланмаси, ташқи савдо баланси, салдо кўрсаткичи, ташқи савдо божхона статистикаси, импортга қарамлик коэффициенти, таъриф усуллари, нотаъриф усуллари.

Аннотация. В данной статье исследованы некоторые направления оптимизации структуры импорта Республики Узбекистан, и каждый из них освещена на практических примерах.

Ключевые слова: внешнеторговый оборот, внешнеторговый баланс, баланс, внешнеторговая таможенная статистика, коэффициент зависимости от импорта, тарифные и нотарифные методы.

Abstract. This article explores some areas of optimizing the structure of imports of the Republic of Uzbekistan, and each of them is highlighted with practical examples.

Keywords: foreign trade turnover, foreign trade balance, balance sheet, foreign trade customs statistics, import dependency ratio, tariff and notarial methods.

Кириш. Маълумки, ҳар бир мамлакатнинг ташқи савдо йўналишида барқарор ўсиш бевосита ижтимоий-иқтисодий ислохотлар билан боғлиқ. Ушбу ислохотлар қаторида давлат иқтисодиётини жаҳон хўжалигига ташкилий, ҳуқуқий, молиявий, бошқарув жиҳатдан яқинлаштириш, жаҳон андозаларини миллий иқтисодиётга қўллаш ҳамда маҳаллий ресурсларидан самарали фойдаланиш қабиларда кўришимиз мумкин.

Шунга кўра, Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги иқтисодий ривожланганлик даражаси кўп жиҳатдан ташқи савдо кўрсаткичларига боғлиқ бўлиб, ушбу кўрсаткичлар - ташқи савдо айланмаси, экспорт, импорт ва салдо деб номланади. Ўз навбатида, ташқи савдода самарали экспорт ва импорт салоҳиятига эришиш Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги нуфузини янада ошишига замин яратади. Бунда, самарали экспорт деганда – жаҳондаги бошқа давлатлардаги экспортбоп товарлар билан ўзаро рақобатлаша оладиган товарларни ишлаб чиқариш ва уларнинг экспортини йўлга қўйиш тушунилса, самарали импорт деганда – импортни энг қулай ва фойдали даражага келтириш, уни давлат томонидан тартибга солишнинг ижобий натижа берадиган методларини яратиш ва амалиётга тадбиқ этиш

тушунилади. Ўзбекистон ташқи савдо кўрсаткичларини доимий таҳлил қилиб бориш бугунги кунда долзарб аҳамият касб этади.

Хусусан, 2018 йил Ўзбекистон импорти 12,035 млрд АҚШ долл. ва сальдо - 1,956 млрд АҚШ долл. бўлган. 2021 йилга келиб импорт қиймати деярли 2 баробар кўпайди, яъни 23,724 млрд АҚШ долл. ва сальдо эса -9,689 млрд АҚШ долларни ташкил этган. Импортнинг экспортга нисбатан бу каби кескин кўпайиши мамлакат иқтисодиёти учун бир қатор салбий оқибатларни олиб келиши мумкин.

Шу боис, ушбу мақолада мамлакат импорти таркибини оптималлаштиришнинг айрим йўналишлари ва усуллари кўриб чиқилган. Ҳозирги кунда мамлакатимиздаги мавжуд имкониятлардан келиб чиқиб импортни оптималлаштиришнинг қуйидаги усулларида фойдаланиш ва мавжудларини такомиллаштириш муҳим ҳисобланади:

➤ *товарлар истеъмоли даражасидан келиб чиқиб мамлакатнинг импортга боғлиқлигини баҳолаш;*

➤ *товар ишлаб чиқариши жараёнларини маҳаллийлаштиришни кенгайтириши;*

➤ *божхона тўловлари бўйича имтиёз ва преференциялар бериши амалиётини такомиллаштириши;*

➤ *импорт таркибини оптималлаштириши мисолида миллий бож тариф тизимини такомиллаштириши.*

Товарлар истеъмоли даражасидан келиб чиқиб мамлакатнинг импортга боғлиқлигини баҳолаш. Товарлар истеъмоли даражаси - ижтимоий-иқтисодий вазият, иқтисодий салоҳият, мамлакат ва минтақалар аҳолисининг тўлов қобилияти, миллий бозорнинг импортга қарамлик даражаси, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш, ер ресурсларининг тақсимланганлик даражаси, агросаноат мажмуасининг ривожланиши каби бевосита таъсир этувчи омиллар билан узвий боғлиқ. Мамлакат ва унинг аҳолисини товарларга бўлган талаби ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлиги ва аҳоли даромадларини ошириш билан боғлиқ бўлган макроиқтисодий муаммолардан бири ҳисобланади.

Шу билан бирга, аҳолининг реал талаби асосида озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш кўплаб мамлакатларда асосий ижтимоий муаммога айланмоқда. Хусусан, БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилотининг (ФАО) 2021-йилги ҳисоботида кўра 821 млн.га яқин одам ёки ҳар тўққизинчи киши очарчиликдан азият чекмоқда, бундан ташқари 51 млн.га яқин 5 ёшгача бўлган болаларга очлик туфайли касаллик ва ўлим таҳдид солади ва деярли ҳар йили ушбу болаларнинг 3,1 млн.га яқини очлик ва сифатсиз овқатланишдан вафот этади [6].

Юқоридаги салбий ҳолатларни минимум даражага тушириш учун жаҳон мамлакатларининг озиқ-овқат билан ўзини-ўзи таъминлаш чораларини кўриш билан бир қаторда импортга қарамлигини ўрганиш бугунги кунда долзарб ҳисобланади.

ФАО томонидан озиқ-овқат хавфсизлигининг асосий мезонлари ишлаб чиқилган бўлиб, унга кўра [6]:

- мамлакат асосий озиқ-овқат билан ўзини-ўзи таъминлаганлик даражаси ушбу давлатдаги умумий истеъмолнинг 70 %идан кам бўлмаслиги керак;

- асосий озиқ-овқат маҳсулотларининг импортига қарамлик даражаси – жами истеъмолнинг 30 %идан кўп бўлмаслиги лозим (1-жадвал).

1-жадвал. Озиқ овқат импортига қарамликни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткич формулари [5]

	Мезонлар	Кўрсаткич	Формула	Кўрсаткич қийматлари
1	Мамлакатнинг озиқ-овқат мустақиллиги даражаси (ўзини ўзи таъминлаш)	<i>К</i> -ўзини-ўзи таъминлаш; <i>Q</i> – минтақада амалда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари ҳажми; <i>n</i> – минтақа аҳолиси сони; <i>R</i> – истеъмолнинг рационал меъёри (1 йиллик);	$K_{\text{ўз}} = Q * 100 / R * n$	$K_{\text{ўз}} \leq 70\%$ – <i>наст</i> ; $70\% < K_{\text{ўз}} < 90\%$ – <i>рухсат этилган</i> ; $90 \leq K_{\text{ўз}}$ – <i>оптимал</i> .
2	Мамлакатнинг озиқ-овқат импортига қарамлиги	<i>Кқ</i> -озиқ-овқат импортига қарамлиги; <i>I</i> - озиқ-овқат импорти миқдори; <i>E</i> -озиқ-овқат экспорти миқдори; <i>Q</i> – минтақада амалда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари ҳажми;	$K_{\text{қ}} = I * 100 / (Q + I - E)$	$K_{\text{қ}} > 30\%$ – <i>наст</i> ; $10 \leq K_{\text{қ}} \leq 30\%$ – <i>рухсат этилган</i> ; $K_{\text{қ}} \leq 10\%$ – <i>оптимал</i> .
3	Озиқ-овқат баланси	<i>Кб-с</i> -Озиқ овқат баланси	$K_{\text{б-с}} = (Q + I - E) * 100 / R * n$	$K_{\text{б-с}} < 90\%$ – <i>наст</i> ; $90\% < K_{\text{б-с}} < 100\%$ – <i>рухсат этилган</i> ; $100\% < K_{\text{б-с}} < 150\%$ – <i>оптимал</i> ; $150\% \leq K_{\text{б-с}}$ – <i>баланс бузилган ҳолат</i>

Жаҳонда юз бераётган импортга қарамлик, мамлакатларнинг кўп миқдорда импорт қилиши билан эмас, озиқ-овқат баланси ва мустақиллиги билан белгиланади. Кўплаб мамлакатларнинг импортга боғлиқ бўлиши давлатларнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш салоҳиятига, хусусан агросаноат мажмуасининг ривожланишига ҳамда истеъмол нархлари индексининг мувозанатига салбий таъсир кўрсатади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, импорт таркибини оптималлаштиришда озиқ-овқат товарларига нисбатан мамлакатнинг импортга қарамлилик даражасини тўғри баҳолаш, мамлакатда ишлаб

чиқарилаётган озиқ-овқат маҳсулотларини жаҳон бозорида рақобатлаша оладиган даражага кўтариш муҳим омил ҳисобланади.

Товар ишлаб чиқариш жараёнларини маҳаллийлаштиришни кенгайтириш. Мамлакат импортини оптималлаштиришнинг яна бир муҳим усули импорт улуши юқори бўлган товарлар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришдир. Маҳаллийлаштириш лойиҳаларини амалга ошириш жараёнида мамлакатимизда юзага келиши мумкин бўлган ҳолатларга тўхталадиган бўлсак, бу борада албатта ўзининг устунлик ва камчиликлари мавжуд. Бу вазиятда бизнинг устун жиҳатимиз республикамиз хом ашё базасининг етарли миқдордалиги ва республикамизда ишлаб чиқаришни ташкил этишда жаҳон бозорига нисбатан электр энергияси, газ ва сув таъминоти нисбатан арзон нархларда етказиб берилишидир. Шунингдек яна бир ижобий томонимиз, юртимизда ишчи кучи етарлилиги ҳам имкониятимизни кенгайтиради[1].

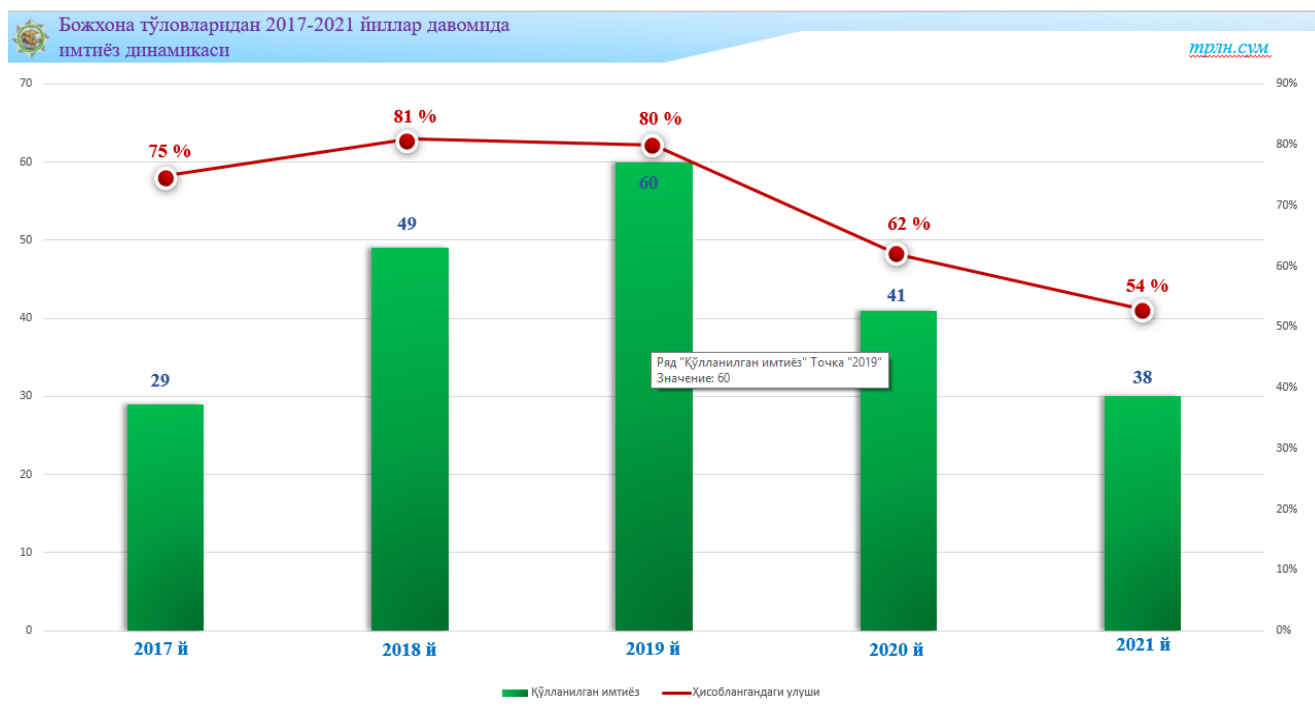
Ишлаб чиқариш жараёнларини маҳаллийлаштиришда аҳамият берилиши керак бўлган яна бир муҳим жиҳатлардан бири бу миллий товарлар тушунчасини ялпи миллий маҳсулотни ташкил қилган товарлар сифатида қарамаслик. Миллий товарлар дейилганда, товарни яратишда зарур бўлган ресурсларнинг қанча қисми миллий хўжаликка тегишли эканлиги билан боғлиқ.

Шундай товарлар борки, у маълум мамлакатда ишлаб чиқарилсада, унинг аксарият ресурслари бошқа мамлакатга тегишли бўлади. Қолаверса, ушбу товарни ишлаб чиқаришда миллий иқтисодиёт маълум фойда кўрса-да, унга ресурс етказиб берувчи мамлакатлар фойданинг катта қисмини ўзлаштиради. Бундай шароитда ушбу товарни ишлаб чиқарган мамлакат миллий товар деб ҳисоблай олмайди ва уни рақобатбардош ҳам дея олмайди. Ҳозирги даврда миллий маҳсулотни ишлаб чиқариш салоҳияти рақобатбардошликни оширишнинг асосий омилдир.

Демак юқоридаги омиллар ҳамда саноат тармоқларида ишлаб чиқариш жараёнини йўлга қўйиш босқичма-босқич амалга оширилишини инобатга олган ҳолда, янги турдаги маҳсулотни ўзлаштиришда хом ашёни тўғри танлай олиш, ишлаб чиқаришни йўлга қўйишда моддий-молиявий ресурслар чеклангани, янги лойиҳани амалга оширишда иқтисодий самарадорлигини ҳисоб-китоб қилиш талаб этилиши, инвесторни жалб этиш ва бошқа шу кабиларни ҳисобга олиш асосий масала ҳисобланади.

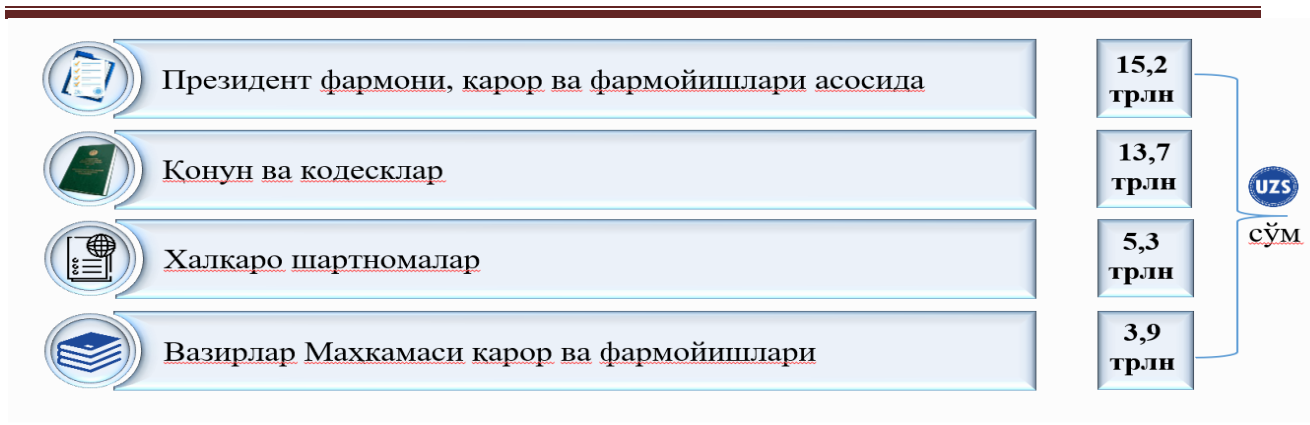
Божхона тўловлари бўйича имтиёз ва преференциялар бериш амалиётини такомиллаштириш. Маълумки, имтиёз ва преференциялар қулай ишбилармонлик муҳитини яратишда муҳим аҳамият касб этади. Шу мақсадда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига қонуний асосда иқтисодий фаолиятни жадал ривожлантириш ва самарадорликни оширишга йўналтирилган солиқ, божхона ҳамда бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёз ва преференциялар берилмоқда.

Давлат томонидан божхона имтиёзлари ташқи иқтисодий фаолият (ТИФ) қатнашчиларини қўллаб-қувватлаш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш, янги ишлаб чиқаришларни барпо этиш, фаолият кўрсатаётган корхоналарни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш, ишлаб чиқаришда зарур бўладиган хом-ашё ва материалларни харид қилиш, киритилган инвестицияларни қоплаш мақсадида берилади. Сўнгги йилларда божхона тўловларидан берилаётган имтиёзлар бир томондан давлат бюджетининг даромадлар қисмига ўзининг таъсирини кўрсатса, бошқа томондан бозордаги соғлом рақобат механизмларининг бузилиши ва улар самарадорлигининг пасайиши, товарлар бозорида имтиёзларни олган тадбиркорларнинг монополлашуви ҳамда улар манфаатларининг устунлиги каби салбий ҳолатлар юзага келишига замин яратиши мумкин.

Шунга кўра, божхона тўловларидан берилаётган имтиёзларни ҳар томонлама доимий таҳлил қилиш, божхона тизимида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш орқали божхона имтиёзларини назорат қилиш механизмларини ишлаб чиқиш бугунги кунда долзарб ҳисобланади.

Божхона тўловларидан берилган имтиёзлар

Импорт таркибини оптималлаштириш мисолида миллий бож тариф тизимини такомиллаштириш. Ўзбекистон Республикаси, жаҳон бозорида ўз ўрнини эгаллаши ва ундаги мавқени кенгайтириши учун, мақбул даражадаги протекционистик ва эркин савдо сиёсатини олиб бориш орқали давлат, ички ишлаб чиқарувчиларни чет эл рақобатчиларидан ҳимоя қилиш ҳамда ўзининг фискал сиёсатини шакллантиришда бож тарифи муҳим ўринни эгаллайди.

Бож тариф орқали тартибга солиш асосан қуйидаги иккита мақсадда қўлланилади:

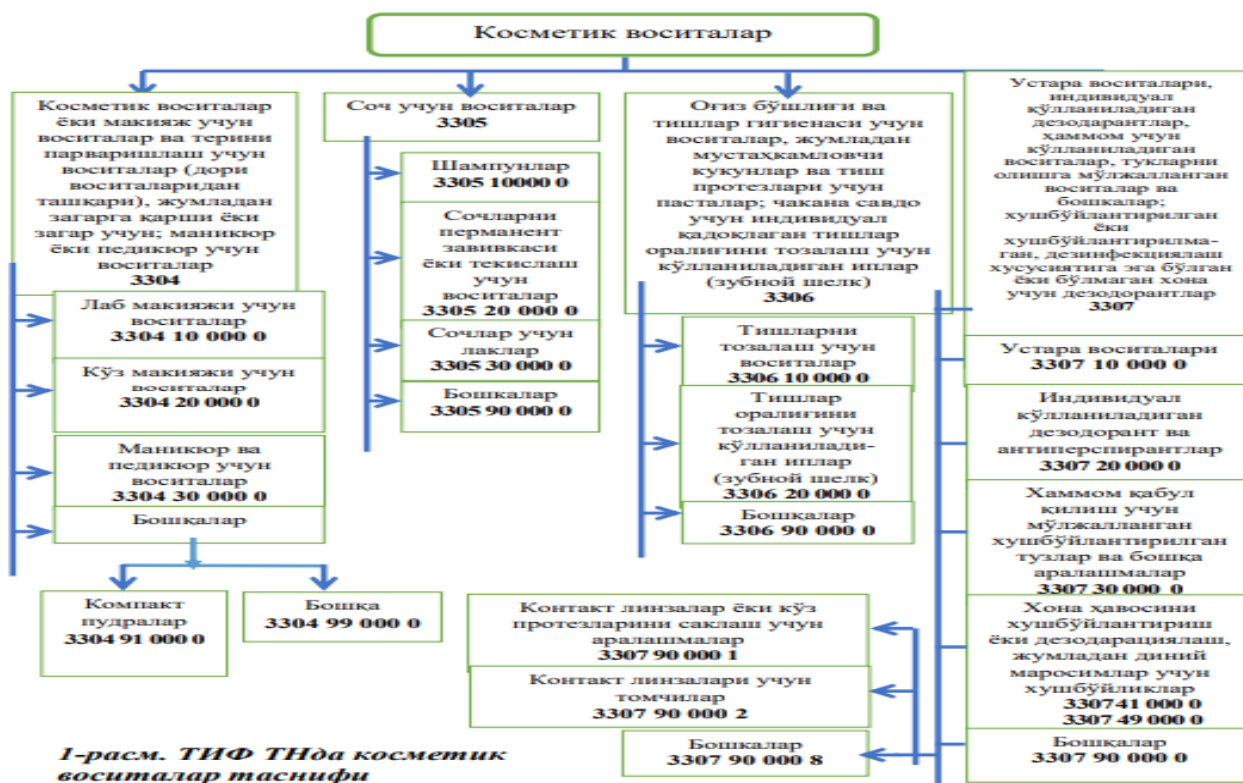
- 1) Протекционистик – яъни ички ишлаб чиқарувчиларни чет эл рақобатидан ҳимоя қилиш;
- 2) Фискал – давлат бюджетига маблағ тушишини таъминлаш.

Мамлакатимиз ишлаб чиқарувчиларининг рақобатбардошлигини ошириш, уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш борасида миллий иқтисодий бож тарифи орқали ҳимоя қилишда қуйидагилар ҳисобга олиниши мақсадга мувофиқдир:

➤ *Тартибга солиш функциясини кучайтириш ва солиқ функцияларини сақлаб қолган ҳолда бож тариф тузилмасини такомиллаштириш;*

Масалан: Товарларининг ТИФ ТН асосида таснифлаш усуллари амалиётда божхона органи ходимларининг, ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларининг ушбу гуруҳ товарларининг ТИФ ТН асосида тўғри таснифлаши ва ўз навбатида, ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солишнинг бож-тариф ва нотариф чора-тадбирларини тўғри амалга оширишлари учун услубий ёрдам вазифасини бажаради ҳамда бож ставкасига, тўланадиган божхона тўловларига таъсир кўрсатади. Демак, 2017 йилда еълон қилинган Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият товарлар номенклатураси (кейинги даврда ТИФ ТН) ҳамда ТИФ ТН асосида таснифлаш усулларида фойдаланган ҳолда товарларни ТИФ ТН коди белгиланди. **Парфюмерия-косметика товарларининг ТИФ ТН коди бўйича белгиланган божхона божлари ставкаларини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин[4]:**

3304	Косметические средства или средства для макияжа и средства для ухода за кожей (кроме лекарственных), включая средства против загара или для загара; средства для маникюра или педикюра	30, но не менее 0,50 долл. США/кг
3305	Средства для волос	20, но не менее 0,50 долл. США/кг
3306	Средства для гигиены полости рта или зубов, включая фиксирующие порошки и пасты для зубных протезов; нити, используемые для очистки межзубных промежутков (зубной шелк), в индивидуальной упаковке для розничной продажи	20
3307	Средства, используемые до, во время или после бритья, дезодоранты индивидуального назначения, составы для принятия ванн, средства для удаления волос и прочие парфюмерные, косметические или туалетные средства, в другом месте не поименованные или не включенные; дезодоранты для помещений, ароматизированные или неароматизированные, обладающие или не обладающие дезинфицирующими свойствами	20

1-расм. ТИФ ТНда косметик воситалар таснифи

➤ Тариф ва иқтисодий чоралардан фойдаланган ҳолда экспортни қўллаб-қувватлаш, шунингдек, маҳаллий товарларни ташқи бозорларга олиб чиқишнинг янги усуларини топиш;

Масалан: Ўзбекистондан экспорт бўладиган товарларга нисбатан экспорт божхона божи 1997 йилдан буён қўлланилмайди ҳамда хавф профилига асосан экспорт декларацияларининг 90 % авторасмийлаштирилмоқда.

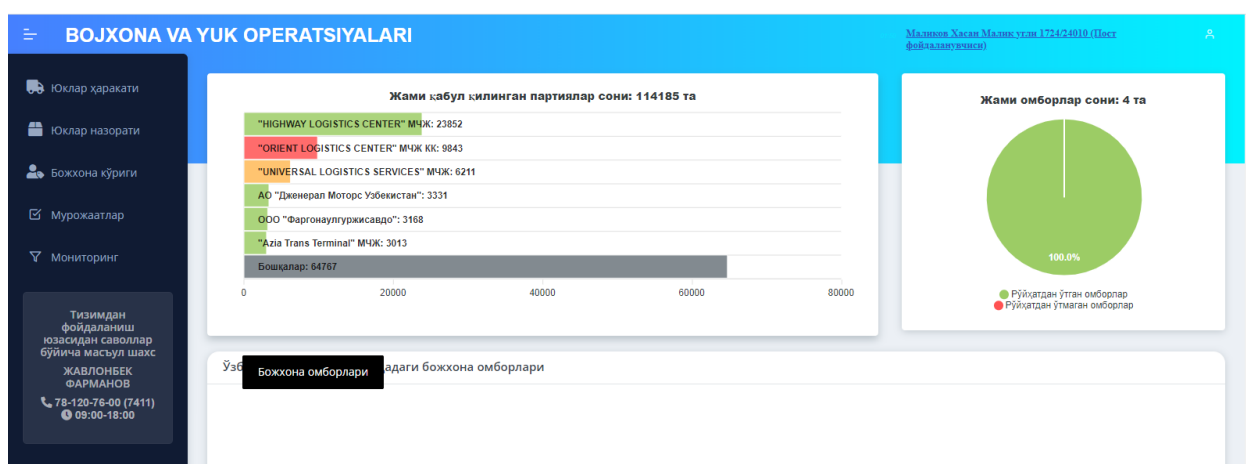
➤ Тариф ва нотариф тартибга солиш воситаларини бирлаштириш орқали ташқи савдода иқтисодий манфаатларни ҳимоя қилиш имкониятларини яратиш.

Бож тариф орқали тартибга солиш тизимидаги муаммоларни ҳал қилишда қуйидагиларни ҳисобга олиш зарурдир:

➤ тармоқ дастурлари ва модернизация стратегиялари асосида миллий иқтисодиётни ривожлантириш ҳамда шу асносида товар ва хизматлар рақобатбардошлигини ошириш;

Масалан: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг

“Божхона назорати остидаги товарларга нисбатан юк операцияларини амалга ошириш тартиби тўғрисида” ги 2021 йил 20 августдаги 531-сон қарорига асосан “Юк оператсиялари” ААТ дастури амалиётга жорий этилди.

➤ маҳаллий маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини ошириш ҳамда миллий қонунчиликни ЖСТ талабларига мувофиқлаштириш мақсадида импорт божхона божи ставкаларини пасайтириш;

➤ маҳаллий саноатни ривожлантиришнинг мамлакатимизнинг асосий савдо шериклари (Хитой, Россия, Қозоғистон, Туркия ва бошқа) манфаатлари билан ўзаро боғлиқлиги.

Мамлакатда маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш мақсадида бож тариф ставкаларини пасайтириш ҳамда ички бозорни тўйинтиришга қаратилган давлат сиёсати аниқ бир меъёрда ушлаб турилиши лозим бўлади.

Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантириш ва унинг жаҳон ҳамжамиятидаги нуфузини янада ошириш, мамлакат иқтисодиётини интеграция қилишда тариф усулларини қўллаган ҳолда импорт таркибини оптималлаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 21 августдаги “Маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4812 сонли Қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2020 йил 5 июнь куни «Божхона маъмуриятчилигини ислоҳ этиш ва Ўзбекистон Республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-6005 Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 15 мартдаги «Ички истеъмол бозорини асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари билан кафолатли таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 408-сон қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги [“Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолиятини янада тартибга солиш ҳамда божхона-тариф жиҳатдан тартибга солиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”](#)ги ПҚ-3818-сон Қарори.\
5. Т.Пардаев, А.Шадманкулов. Божхона тарифлари ва тўловлари. Дарслик. Т.: тафаккур қаноти-2017 й.
6. Халқаро савдо марказининг расмий сайти – “www.Trademap.org”